

- M. Korchmáros Valéria 2006. *Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv*. Szegedi Tudományegyetem Hungarológiai Központ, Szeged.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina 2000. Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 37–50.
- D. Máta Mária 2011. *Magyar szófajttörténet*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- D. Máta Mária 2009. Ladányi Mária 2007: Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. *Magyar Nyelvőr* 133: 91–4.
- Pete István 1999. A szó szerkezeti és derivációs elemzése. *Magyar Nyelvőr* 123: 483–95.
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2004. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rebrus Péter 2007. Bíráló Mártonfi Attila: „A magyar toldalékmorfémák rendszere” című doktori értekezéséről. <http://www.martonfi.hu/phd/rebrus.pdf>. (Letöltés ideje: 2014. május 21.)
- Tanos Bálint 2008. Joan Bybee nyelvelmélete. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 537–66.
- Tompa József (szerk.) 1962. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vinogradov, V. V.–Istrina, E. S.–Barhudarov, S. G. (szerk.) 1953. [Виноградов В. В.–Истрина Е. С.–Бархударов С. Г. ред.] *Грамматика русского языка. Том I. Фонетика и морфология*. Издательство Академии Наук СССР, Москва.

SUMMARY

H. Varga, Márta

Semantic differentiation in plural forms of nominals

In this paper, the author argues against the commonly accepted view that the singular vs. plural opposition is a purely grammatical one in Hungarian, that is, the view that pluralisation is a grammatical phenomenon that never results in any semantic modification. The topic goes back to Jászay (1999) pointing out, in view of some Russian examples, that the meaning of certain singular nouns undergoes differentiation under pluralisation in that language. The collected Russian examples prove that pluralisation often yields a different lexical item, that is, the plural marker seems to have a derivational function in certain cases.

The present author has found quite some Hungarian nouns, too, whose meaning in the plural differs to some extent from the meaning of the base form (the singular). This suggests that the plural marker *-(I)k* has derivational suffix-like functions in this language as well.

Keywords: grammatical opposition, inflectional suffix, derivational suffix, morphosemantic transparency, compositional meaning, lexicalisation

Hezitálássorozatok a spontán beszédben: gyakoriság, forma és funkció

1. Bevezetés

A spontán beszéd kialakítása olyan beszédszituációt teremt, amelyben a gondolat és a gondolathoz tartozó nyelvi forma, valamint az artikuláció megtervezése jóformán egyidejű működéseket jelent a beszélő számára, hiszen létrehozásuk az adott szituációban zajlik. S bár a spontán beszédben a folyamatosan ejtett hangok sorozata és a jelkimaradások váltakoznak, és ez a beszéd folyamatoságát megtöri, a gondolat tervezésének és a nyelvi forma kialakításának pillanatnyi nehézsége miatt a beszélő bizonytalanságait és/vagy hibáit jelző különféle megakadásjelenségek ugyancsak megszakít(hat)ják a beszéd folyamatosságát.

A néma szünet a spontán beszédet kísérő tényleges jelkimaradás, amely jól körülhatárolt időtartamú, minimum 100–1500 ms hosszúságú (Duez 1993; Misono–Kiritani 1990). Tényleges funkciója a levegővétel, de szerepe van a szegmentálásban, a beszélő érzelmeinek a kifejezésében, felvilágosítást ad a kommunikációról, és van funkciója a percepcióban is (Laver 1995). A hezitálás vagy kitöltött szünet hangjelenséggel kísért megakadás, amely magánhangzó, mássalhangzó vagy magánhangzó és mássalhangzó(k) kapcsolatában realizálódik. Vizsgálatok szerint kivitelezési formájuk nyelvfüggő, az egyes nyelvekben változatos formákban, gyakran hangkapcsolatokban realizálódik. Így az angolban a leggyakoribbnak az *um, uh, er, oh* (Clark–Fox Tree 2002; Roberts et al. 2009), a franciában az *eu, eh, oe*, hangkapcsolatokat, illetve az *n* hangot találták (Duez 1982, 2001), míg a németben az *äh* és az *ähm* formákat (Vasilescu et al. 2007). Anyanyelvünkben az elemzések szerint a kitöltött szünetet a felnőtt beszélők (Gósy 2003; Horváth 2010), a fiatalabb és az idősebb tinédzserkorúak (Laczkó 1991, 2010, 2013a; Neuberger 2013), de az óvodások (Laczkó 1991; Horváth 2009, 2010) és az idősek (Menyhárt 2001; Gósy–Bóna–Beke–Horváth 2013) is a leggyakrabban az *ö*-re emlékeztető semleges magánhangzó, az úgynevezett svá hang különböző időtartamú ejtésében valósítják meg. Az anyanyelvi tendencia jelentkezik az idegen nyelvi spontán beszédben is, vagyis 15 éves és 18 éves középiskolások egyaránt a semleges svá-t ejtették a leggyakrabban angol nyelvi spontán beszédprodukcióikban is (Laczkó 2013b). A mai magyar beszédre is jellemzőek azonban a hangkapcsolatban megvalósuló kitöltött szünetek, így az *öm, hm mm, üm, hō* formákat felnőttek és fiatalok spontán beszédében egyaránt regisztrálták (Gósy 2003; Gósy–Bóna–Beke–Horváth 2013; Laczkó 2010, 2013a).

A kitöltött szünet a spontán beszédben számos funkciót tölthet be. A beszédprodukciónak a makro- és a mikrotervezés (Levelt, 1989, 1993) szakaszaiban egyaránt felléphetnek. Jelezheti vele a beszélő azt, hogy közölni kíván valamit, noha pontosan még nem döntötte el mondanóját. Amikor a makrotervezés során a gondolatfolyam még többnyire asszociációs kapcsolatokon nyugszik, a beszélő sokszor válogat a meghangsítható szándékozott gondolatok között, és az ehhez szükséges időt a hezitálás biztosítja (Levelt 1989). A beszélőnek meg kell terveznie azt is, hogy mit, milyen sorrendben szeretne közölni, és ez, továbbá az, hogy mennyire részletesen, milyen szavakkal, mondatokkal mondja mindezt el, a mikrotervezés során definiálódik. A kitöltött szünet így időt biztosít a gondolatok közlési sorrendjének megtervezéséhez vagy az adott tartalomhoz leginkább megfelelő lexéma előhívásához (Shriberg 2001; Watanabe et al. 2008). A beszédprodukciónak sokszor korrigáljuk a már kiejtett vagy félig kiejtett tévesen előhívott lexémát, ehhez szintén a kitöltött szünettel nyerünk időt (Fox Tree 2002; Finlayson–Corley 2012). A beszélő pszichés és fizikai állapota összefügghet a hezitálás megjelenésének a gyakoriságával. Magyar beszélőknél a fáradtság vagy az izgalom, a lámpaláz növelte a gyakoriságukat (Gósy 2003; Laczkó 2010), de például az alkoholos befolyásoltság az ellenkező hatást váltotta ki (Gyarmathy 2007). A hezitálás jelezheti a beszélő szorongását is az adott helyzetben, noha az ezzel kapcsolatos nézetek megoszlanak. Magyar vizsgálatban azt találták, hogy a szorongás, a beszéd közben fellépő vegetatív problémák kifejezésére a középiskolás korú beszélők anyanyelvi és idegen nyelvi produkcióiban egyaránt használták a kitöltött szünetet, sőt bizonyos fajta magán- és mássalhangzóknak realizálódó hangkapcsolatok kizárólag ezt a funkciót hordozták (Laczkó 2013a, 2013b). A kommunikációs helyzetek szintén befolyásolják nemcsak a megjelenésüket, de azt is, hogy milyen funkciót hordoznak. Így a párbeszédekben vagy a társalgásban azt is jelezhetik, hogy a beszélő át szeretné venni a szót, de azt is, hogy még magánál kívánja tartani (Local 2004; Finlayson–Corley 2012).

A spontán beszéd gyakori jelensége, hogy a tervezési fázisban nem egy izoláltan ejtett hezitálás jelenik meg bizonytalansági megakadásként valamelyik már említett funkcióban, hanem a beszélő egymás után, sorozatban ejti őket. A mai magyar beszédben sorozatmegakadásokat már elemezték. Erre a megakadás jelenségre Gósy Mária a következő definíciót adja: „a felszínen ket-tőnél több megakadásjelenség előfordulása egymást követően, illetőleg oly módon, hogy a megakadásjelenségek között legfeljebb két tartalmas szó hangzik el olyan kontextusban, amely tartalmilag összefügg” (Gósy 2012: 109). E megakadások létrejöttét Dell aktivációs modellje (1986) alapján igyekszik magyarázni. Meglátása szerint egy részük a gondolat tervezésének szintjéhez kapcsolható, másik részük a nyelvi átalakításhoz, a harmadik típusba a kevert típusúakat sorolja, vagyis azokat, ahol a gondolat kialakítása és a nyelvi átalakítás nehézségére együttesen utal a sorozatmegakadás (Gósy 2012).

A sorozatmegakadások többféle megakadást tartalmazhatnak, így hezitálások is részei lehetnek. A hezitálások azonban úgy is alkothatnak sorozatot, hogy a már kiejtett hezitálást újabb kitöltött szünet/szünetek követik, miközben a beszélő másfajta megakadást nem produkál addig, amíg elkezd a gondolatsort, vagy folytatja a már elkezdettet, vagy a már kimondottakat korrigálja, mert hibát észlelt, vagy éppen újratervezve az elgondoltakat máshogy szeretné azokat meghangsúlyozni. A jelen kutatásban hezitálássorozatoknak azt a hangjelenséggel kísért megakadást nevezzük tehát, amelyet a beszélők egymás után ejtenek ki, vagy néma szünettel együtt, és a kiejtett formák között maximum két tartalmas szó hangzik el a tartalmilag összefüggő kontextusban. Például:

- a) „a gyerekek és a tanárok □ ö közötti □ ö □ barátság is meglegyen” (12é)
- b) „a tornaórákat □ egy □ hm hm hm egy ilyen mozgó kötél volna” (14é)
- c) „Üm □ Hát öm moziba ritkán járok” (15é)
- d) „Akkor öö □ □ vigjátékok ö – al kapcsolatban, hogy” (15é)

Az a) példában a 12 éves diák azt hangsúlyozza, hogy fontos kialakítani a tanárok és a diákok lehetséges jó kapcsolatát, és a gondolat nyelvi kifejezéséhez, a legmegfelelőbb szó megtalálásához a hezitálással nyer időt. A b) példában a tanuló a tornaórák jövőbeli megvalósításáról kezdi el a mondanóját, de nem tudja pontosan mit és hogyan közölni, ezért újratervezi a gondolatot, de ez újabb bizonytalanságot eredményez a megformálás során. Ezt bizonyítja, hogy az elsőnek kiejtett szó (*tornaórákat*) után 1800 ms hosszúságú a szünet, majd a gondolat folytatását vagy az újratervezett gondolat meghangsúlyozását jelző névelő kiejtését követően 584 ms hosszúságú szünet következik, amit három hezitálás követ. Együttes idejük 990 ms, és ezt, valamint a néma szünetet is felhasználta a diák arra, hogy az újratervezett gondolathoz a megfelelő nyelvi formát kialakítsa. A harmadik példában (c) a diáklány a hangkapcsolatban realizálódó hezitálással jelzi, hogy elindította mondanóját, de pillanatnyi bizonytalanság adódott vagy a gondolat megformálásában vagy a nyelvi tervezésben, amelyet a néma szünet jelez (830 ms), és annak feloldása után az újabb hezitálással jelzi, hogy folytatni kívánja a gondolatot. Míg az utolsó példában (d) a 15 éves fiú nehezen dönti el, hogy miről is beszéljen még, majd a nehezen megtalált gondolat és az előhívott lexéma után továbbra sem biztos a nyelvi formában, és javít. Mindezt mutatja a tölteléksszóval indított gondolatot követő hosszú hezitálás (400 ms) és a még hosszabb néma szünet (920 ms), majd a névelő után kiejtett, a gondolat és a nyelvi forma keresését jelző igen hosszú néma szünet (1670 ms), valamint a megtalált lexéma toldalékkal történő javítását megelőző hezitálás (208 ms).

Ezek a példák azt mutatják, hogy az egyes beszédtervezési szinteken nagyobb mértékű nehézségük lehet a beszélőknek és a következményesen fellépő bizonytalanság vagy hiba a felszíni szerkezetben egymást követő hezitálásokban, vagyis sorozatban jelenhet meg. A példák azt sejtetik, hogy ezekben az esetekben a beszélők a gondolat kialakításának és/vagy a nyelvi forma kiválasztásának bizonytalanságai miatt eleve nehézségbe ütköznek, és ez ismét negatív hatást gyakorol rájuk, mert még jobban elbizonytalanodnak, a kudarctól való félelem szintén feszélyezheti őket, és az esetleges változtatás sem biztos, hogy eredményes. Így a hezitálás láncszerűen terjed tovább. Ha elfogadjuk Dell aktivációterjedés elméletét (1986), amelyben négy olyan jelenséget (kivitelezési eltérés, hasonlósági hatás, a beszédsebesség hatása és a távolsági hatás) említ, amelyek hibákat okozhatnak a spontán beszédben, és amellyel a többféle megakadásokból álló sorozatokat magyarázták (vö. Gósy 2012), akkor vélhetően az aktiváció terjedését kell feltételeznünk a beszélők sorozatos elbizonytalanodását jelző hezitálások egymásutániságában is.

A jelen kutatás célja a spontán beszédben előforduló és fentebb definiált hezitálássorozatok mennyiségi és minőségi vizsgálata. Kérdéseink: Milyen gyakorisággal jelennek meg a hezitálássorozatok a spontán beszédben? Milyen formai mintázatot képviselnek? Milyen okok miatt jönnek létre? Milyen funkciót töltenek be a spontán beszédben?

Feltételeztük, hogy a hezitálássorozatok hasonló funkcióban lehetnek a spontán beszédben, mint az izoláltan előforduló kitöltött szünetek. Feltételeztük azt is, hogy a legnagyobb mértékben a gondolati tervezés és/vagy nyelvi átalakítás miatt lépnek fel. Kérdés, hogy vajon a két részfolyamatban melyiknek inkább kísérő jelensége, és az is vizsgálendő, hogy vajon mindebben az életkoruknak van-e és milyen szerepe.

2. Anyag, módszer, kísérleti személyek

A hipotézisek ellenőrzéséhez és a feltett kérdések megválaszolásához kísérletsorozatot végeztünk. Általános iskolai felső tagozatos és középiskolás diákok irányított spontán beszédmintáit (a fogalomra vö. Fábricz 1988) rögzítettük magnetofonra mikrofon segítségével lecsendesített szobában. Az általános iskolások körülbelül 2 perc gondolkodási idő után arról beszéltek, hogy milyennek képzelik el 100 év múlva az iskolát, míg a középiskolások a mozifilmekkel, tévéfilmekkel kapcsolatos véleményüket fejtették ki.

A diákok négy korcsoportba sorolhatók, a középiskolások (60 fő) között a 9. évfolyamosok átlagéletkora 15,3 év, a 12. osztályosoké 18,3 év volt. Az általános iskolások (45 fő) között a 8. osztályosok átlagéletkora 14,2 év, a 6. osztályosoké 11,8 év volt. Mindkét iskolatípus Budapest külső kerületében található, a diákok összetétele szociológiai szempontból heterogén, valamennyien ép hallóak, egynyelvűek, tipikus nyelvi fejlődésűek.

Átlagosan ötperces részleteket vettünk fel, az elemzéshez körülbelül kétperces beszédmintákat annotáltunk a WavePad hangeditáló program 5.94-es verziójával 44 kHz-es mintavételezéssel, 16 bites tárolással. Minden esetben a rögzített monológok első két percét választottuk az elemzéshez, és összesen közel kétórányi rögzített spontán beszédet (pontosan 118 perc 37,14 másodperc) vizsgáltunk. Az időtartamok eloszlását korcsoportonként az 1. táblázatban összegeztük.

1. táblázat. A beszéd időtartama korcsoportonként

Év	Időtartam
18 évesek	39 perc 12,1 másodperc
15 évesek	40 perc 26,94 másodperc
14 évesek	18 perc 50,1 másodperc
12 évesek	20 perc 18,8 másodperc

Az irányított beszéd részleteket a Praat program 5.3-as verziójával elemeztük. Meghatároztuk az elemezni kívánt részletek pontos időtartamát, a beszéd közben tartott néma és kitöltött szünetek számát, időtartamát. Tipizáltuk a kitöltött szüneteket a formájuk és az adott szövegekben történő funkciójuk és megjelenési helyük alapján.

3. Eredmények

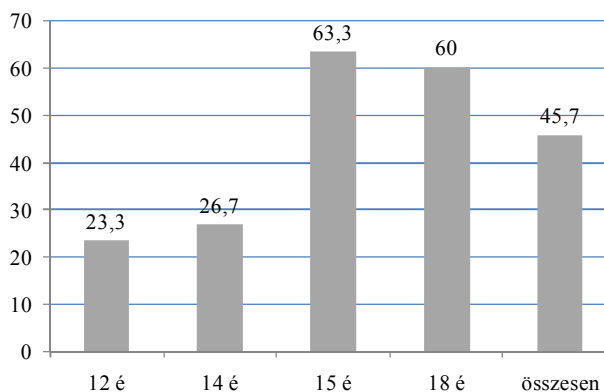
3.1. A hezitálássorozatok gyakorisági adatai

A diákok spontán beszédprodukcióban összesen 106 hezitálássorozatot adatoltunk, különböző életkori eloszlásban (2. táblázat).

2. táblázat. A hezitálássorozatok száma

Év	Darabszám
18 é	47
15 é	36
14 é	11
12 é	12
Összes	106

Már a pusztá számadatok is azt mutatják, hogy az életkorral haladva megnövekszik ezen sorozatok száma, és ez a gyakoriság még inkább szembetűnő, ha a hezitálássorozatoknak a gyerekek arányában történő megjelenését nézzük meg (1. ábra). A vizsgálatban részt vevő diákok közel felének a beszédprodukciónak fordult elő hezitálássorozat.

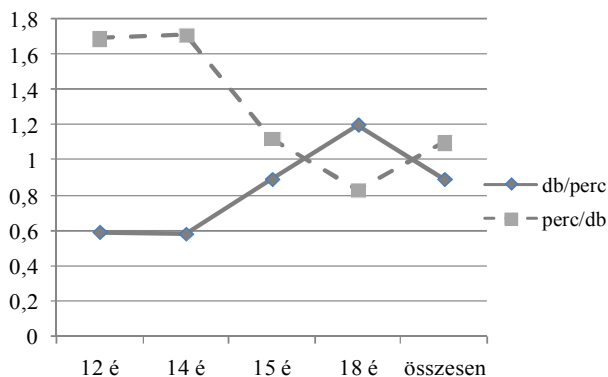

1. ábra

A hezitálássorozatok előfordulása a gyerekek arányában (%)

Az életkor arányában növekedés figyelhető meg. Különösen szembetűnő az, hogy a hezitálássorozatok a középiskolások több mint 60%-ának a produkcióját jellemezték, szemben az általános iskolások 23–26%-ával, így az idősebbeknél az arány csaknem megháromszorozódik. Ezt a jelentős eltérést a statisztikai vizsgálatok is igazolták egyrészt a korcsoportok között (egymintás t -próba: $t(3) = 4,078$, $p = 0,027$), másrészt a kétféle iskolatípusnak megfelelő bontásban is (párosított t -próba: $t(1)7-10,940$, $p = 0,058$). Felvetődhet a kérdés, mi ennek a magyarázata. A kapott gyakorisági adatokat magyarázhatja az, hogy az életkorral haladva megnő a tanulók közlési vágya, a kognitív fejlődésből adódóan több lehet az ismeretük és a véleményük az adott téma kifejtésével kapcsolatban. Az adott szituációban azonban nem teljesen körvonalazódik számukra, hogy mindebből mit hangsúlyosnak meg, és a versengő gondolatok miatt a már elkezdett gondolat módosításai következtében sorozatban jelenhetnek meg a hezitálások. Az is elképzelhető viszont, hogy az idősebb középiskolások gondolati tartalmának gazdagodását nem kíséri a nyelvi megformálás gazdagodása. Vagyis nem tudják a sokféle gondolatot a megfelelő szavakkal, kifejezésekkel közölni, ami nyilván a mentális lexikonbeli problémákkal (nagyság és előhívás) lehet összefüggésben. A jelen kutatásban részt vevő diákok produkcióiban megjelenő tartalom ismeretében az is megállapítható, hogy a középiskolások nem tűnnek jobb, több mondanivalót közölni vágyó beszélőknek, mint az általános iskolások, míg a nyelvi megformálást illetően egyértelműen mutatnak nehézséget. Mindez összefügghet azzal a ténnyel is, hogy a felső tagozatos diákok és a középiskolások beszédfelvételei nem azonos időben készültek, az előbbi korcsoport beszédfelvételei mintegy 10 évvel korábbiak, mint az utóbbiaké. Így az idősebbeknek a nyelvi/kifejezésbeli nehézsége vélhetően valamiféle nyelvi változással együtt értelmezendő, és adhat magyarázatot a náluk gyakoribb hezitálássorozatok megjelenésére. Ezt támaszthatja alá az is, hogy a 8. osztályosok és a 9. osztályosok között az életkort tekintve a legkisebb volt a különbség, ám a hezitálássorozatoknak a gyerekek arányához viszonyított előfordulásában rendkívül nagy volt az eltérés.

A hezitálássorozatokat egy főre eső darabszáma a vizsgált korpuszban átlagosan 2,2 volt. (A darabszám azokra a diákokra értendő, akiknél volt hezitálássorozat.) Ebben az életkori eltérések úgy mutatkoztak, hogy mind az általános, mind a középiskolások közül az idősebbek az átlagnál több, a fiatalabbak az átlagnál kevesebb sorozatot produkáltak. A 12 és a 15 évesek sorozatainak száma átlagosan a kettőt közelíti (1,71 és 1,89 darab), míg a 14 és a 18 éveseké a hármat (2,75 és 2,6 darab).

2. ábra

A hezitálássorozatok gyakorisága (darab/perc, perc/darab)

A beszéd időtartamainak különbözősége miatt a gyakoriságról informatív adattal szolgál a hezitálássorozatoknak a percnkénti gyakorisága, valamint az, hogy egy hezitálássorozat milyen időközönként jelenik meg a spontán beszédben (2. ábra).

Az egy perc alatt ejtett hezitálássorozatok száma lineárisan növekedik az életkorral, a legtöbb a legidősebbeknél, náluk egynél több (1,2), míg az általános iskolások körében mind a két korcsoportban nagyjából fél sorozat kiejtése esik erre az időtartamra (0,59 és 0,58), a fiatalabb középiskolásoknál már ennél több (0,89). A különbségek statisztikailag igazolhatóak voltak (egymintás t -próba: $t(3) = 5,540$, $p = 0,012$). Az életkorral összefüggő gyakoriság követhető abban is, hogy hány percnként ejtettek egy-egy hezitálássorozatot a tanulók. Az általános iskolások két csoportja átlagosan több mint másfél percnként (1,69 és 1,71) produkált egy hezitálássorozatot, a 15 éves középiskolások megközelítőleg percnként (1,1), míg a 18 éveseknél már egy perc alatti gyakoriság (0,83) volt tapasztalható. A különbségeket a statisztikai vizsgálat ezúttal is alátámasztotta (egymintás t -próba: $t(3) = 6,148$, $p = 0,009$).

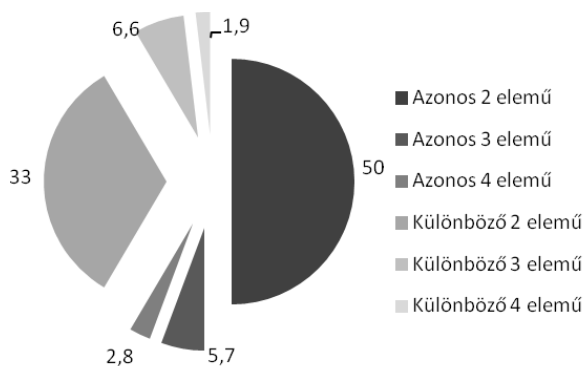
A gyakorisági adatok összességében tehát azt mutatták, hogy az életkor hatása nem csupán úgy jelentkezik, hogy a középiskolások jóval nagyobb hányadának a beszéde tartalmaz hezitálássorozatokat, de úgy is, hogy az idősebb diákok többet ejtenek adott időegység alatt, és a produkcióikban jóval rövidebb időközönként lépnek fel, következésképpen relatív gyakoriságuk is nő. A legfiatalabbakhoz képest a legidősebbek a dupláját ejtették, és közel feleannyi időközönként. Ez a tendencia a 14 és 15 évesek összehasonlításakor is érvényesült.

3.2. A hezitálássorozatok formai és temporális jellemzői

A hezitálássorozatok több mint a fele azonos hangokból épült fel, kisebb részükben különböztek az őket alkotó magán- és/vagy mássalhangzók. Ez korcsoportonként is követhető volt, bár a legidősebbeknél a különböző hangokból felépülők aránya kissé többnek bizonyult, igaz ez a különbség nem volt számottevő (azonos: 48,9%, különböző: 51,1%). Az általános iskolások körében az azonos hangokból felépülők és a különböző hangokból állók között nagyobb különbségeket lehetett tapasztalni (12 évesek: azonosak 66,7%, különbözőek 33,3%; 14 évesek: azonosak 90,9%, különbözőek 9,1%). A 15 éves középiskolások körében a kétféle típus közötti különbségek az összes tanulóra számított átlag körüliek voltak (azonosak 58,3%, különbözőek 41,5%).

A hezitálássorozatok hosszának elemzésekor elkülönítettünk kételemű, háromelemű és négyelemű sorozatokat, aszerint, hogy hány hangból vagy hangkapcsolatból állnak.

Kételeműnek a két részelemből állókat hívtuk, amely legtöbbször két hangban realizálódó hezitálás egymás után. Azt is kételeműnek nevezzük, amikor egy sorozat egyik eleme egy izolált hang, a másik hangkapcsolat (például *ö és ím*). A sorozatok túlnyomó része (83%) várhatóan a leg-rövidebb volt, a hosszabbak aránya ehhez képest jóval ritkább (háromeleműek 12,3%, négyeleműe-

3. ábra. A hezitálássorozatok típusa és hosszúsága (%)

ké 4,7%). A diákok több mint háromnegyed részének tehát az elbizonytalanodás utáni folytatáshoz elegendőnek bizonyult a két vagy három hangban egymás után ejtett hezitálással nyert idő. Egy kisebb részüknek a mondanivaló és/vagy a nyelvi forma megtalálása vagy az esetleges javítás ennél több időt vett igénybe, és így a három-hat hangban (attól függően, hogy izolált hangokat vagy hangkapcsolatokat ejtettek-e egymás után) realizálódó hezitálás idejét használták fel erre.

A hezitálássorozatok típusának és hosszának együttes elemzése (3. ábra) azt mutatta, hogy a legnagyobb az aránya az azonos hangokból felépülő kételemű sorozatoknak, a második leggyakoribb a különböző hangokból álló kételeműek aránya, de a kettő között is jelentős eltérés volt tapasztalható. Az azonos hangokból álló hosszabb és a különböző hangokból álló hosszabb sorozatok aránya nemcsak jóval kisebb volt, de egymáshoz képesti arányuk is hasonlóan bizonyult.

Megnéztük, hogy mely hangok hogyan kombinálódnak mind az azonos, mind a különböző sorozatok esetén (3. és 4. táblázatok).

3. táblázat. A kitöltött szünetek realizációi azonos típusú sorozatokban (%)

	Azonosak		
	<i>ö</i>	<i>m</i>	<i>hm</i>
2 elemű	94,3	5,7	
3 elemű	83,3		16,7
4 elemű	100,0		

4. táblázat. A kitöltött szünetek realizációi különböző típusú sorozatokban (%)

Különbözők					
2 eleműek		3 eleműek		4 eleműek	
<i>ö m</i>	22,9	<i>ö ö m</i>	28,6	<i>öm m ö ö</i>	50
<i>m ö</i>	8,6	<i>öm ö ö</i>	14,3	<i>hü hm hu hu</i>	50
<i>ö üm</i>	8,6	<i>ö m ö</i>	14,3		
<i>üm ö</i>	5,7	<i>ö üh ö</i>	14,3		
<i>öh ö</i>	5,7	<i>ö hö ühm</i>	14,3		
<i>ö üh</i>	5,7	<i>m hühü hühü</i>	14,2		
<i>üm öm</i>	2,9				
<i>m huh</i>	2,9				
<i>ö üh</i>	2,9				
<i>ö öm</i>	2,9				

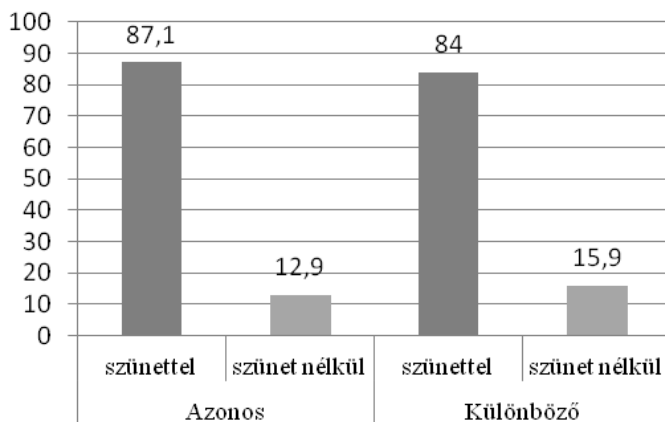
Az azonos hangokból felépülők zöme a semleges svá hangból állt, függetlenül a sorozat hosszától, a bilabiális zöngés *m* kételeműeknél fordult elő kis százalékban, és ettől valamelyest gyakrabban, de szintén alacsony arányban a mássalhangzók kapcsolatából álló (*hm*) a háromelemű sorozatok között. A különböző hangokból felépülő hezitálássorozatok típusa nagyon változatos formákat mutatott. A 4. táblázatban a leggyakoribb 10 formát tüntettük fel. E típusú sorozatokban szintén az *ö*, valamint az *m* kombinációi voltak a leggyakoribbak a rövidebbek és a hosszabbak között is, ám a kételeműeknél az izolált hezitálások között gyakori *üm*, *öh* formák szintén elég sokszor kombinálódtak a svá-val. Az adatok így azt mutatják, hogy a hezitálássorozatokban az egyszerű ejtésre törekvés valósul meg, és függetlenül attól, hogy azonos vagy különböző hangokból épülnek-e fel, olyan hangokban realizálódnak, amelyeknek a kiejtése nem igényel nagy erőfeszítést.

A hezitálássorozatok zömét, függetlenül attól, hogy azonos vagy különböző hangokból épült-e fel, néma szünettel együtt ejtették ki a diákok, míg egy kisebb részüket szünet nélkül (4. ábra). Ez a tendencia az azonos hangokból és a különbözőzökből álló sorozatokra is igaz, és a hosszúsággal együtt még inkább érzékelhető, hiszen a hosszúsággal együtt lineárisan növekedik a néma szünettel ejtett sorozatok aránya. Így a leghosszabb hezitálássorozatok mindegyike – beleértve az azonos vagy különböző hangokból állókat is – néma szünettel jelent meg a produkciókban. Ez a tendencia arra enged következtetni, hogy a néma szünet vélhetően nem kizárólag a levegővételt szolgálja náluk, hanem bizonytalansági megakadásként is funkcionál.

Ez különösen igaz, ha meggondoljuk, hogy a néma szünetek e sorozatokban többféleképpen jelennek meg, többféle pozícióban helyezkedhetnek el. Mindezeket illusztrálják az alábbi példák:

- a) *És ö* (419 ms) □ (720 ms) *m* (282 ms) □ (1252 ms) *még mik vannak?*
 b) *Hát ö* (201 ms) *szerintem* □ (1124 ms) *jó a tévé meg hogy ö* (280 ms) □ (450 ms) *jó* □ (150 ms) *lehet ö* (205 ms) *videózniamúgy nálam* □ (370 ms) *ö* (177 ms) □ (510 ms) *ö* (170 ms) *szereplőfüggő is, hogy mit nézek meg*
 c) *de lehet még látni* □ (739 ms) *ö* (560 ms) □ (492 ms) *hát ö* (177 ms) □ (355 ms) *fekete-fehér filmeket*

Az a) példában a 15 éves diáklány előzetesen a filmek fajtáiról beszél, de hirtelen kifogy a mondanivalójából. A gondolkodásra szánt időt a hezitálás vezeti be, majd a néma szünet után az újabb, de ezúttal mássalhangzóban realizálódó hezitálást néma szünet zárja. A c) példában ennek a fordított mintázata jelenik meg, hiszen a bizonytalanság a néma szünettel indul, majd a hezitálás, a néma szünet és az újabb hezitálás együttes ideje alatt találja meg a 18 éves diáklány a kontextusba leginkább

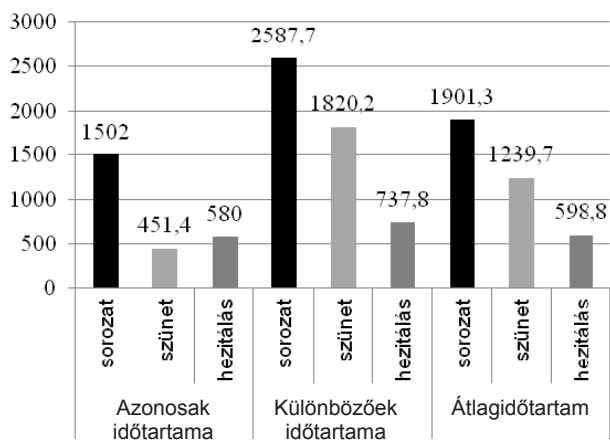
4. ábra

A szünettel és a szünet nélkül ejtett hezitálássorozatok aránya (%)

beleillő szót. A b) példában a sorozat hezitálással indul, és azzal is ér véget. A 15 éves lánynak nem nagyon van gondolata, ezt a *hát* diskurzuskezdő szó utáni hezitálás mutatja, majd a kiejtett egocentrikus szekvenciát követő hosszú néma szünet utáni közhelyszerű megállapítása tovább erősít. A kötőszókkal érzékelteti, hogy folytatni kívánja a gondolatot, de elakad, ezt a hezitálás és az azt követő néma szünet igazolja. A kiejtett lexémával az előző gondolatot ismétli, a megjelenő néma szünet így talán a gondolathányt jelzi, vagy a közben átfogalmazott gondolat javításához ezzel nyert időt a diák, de még így is bizonytalan, ezt a sorozatot lezáró hezitálás mutatja. A d) példában pedig néma szünettel indul és zárul is a sorozat. A 18 éves fiú nem tudja pontosan mit és milyen formában mondjon még a továbbiakban a filmekről. Ezt a nagyfokú tervezési bizonytalanságot és a nyelvi forma keresését a néma szünet és a hezitálás, majd a diskurzusjelölő *hát* lexémával együtt ejtett hezitálást követő néma szünet zárja le.

Elemezzük a hezitálássorozatok temporális jellemzőit (5. ábra). (Az elemzések a szünettel együtt ejtett sorozatokra vonatkoznak.) A hezitálássorozat teljes időtartamának a benne előforduló hezitálások és néma szünetek együttes összegét vettük, az esetleges töltelékésző és/vagy tartalmas szó időtartamát nem számítottuk. Így az *És ő* (419 ms) □ (720 ms) *m* (282 ms) □ (1252 ms) *még mik vannak?* példában a hezitálássorozat teljes időtartama 1673 ms.

Az adatok azt mutatták, hogy a sorozatok átlagos időtartama 1901,3 ms volt, ehhez képest a néma szüneté 1239,7 ms, míg a hezitálás 598,8 ms. Az időtartamokat befolyásolja, hogy a hezitálássorozatok azonos vagy különböző hangokból épülnek-e fel. Az azonos hangokból állók időtartama az átlaghoz képest 400 ms-mal volt kevesebb, és itt a néma szünet is az átlagnak mintegy harmada. A hezitálás időtartama nagyjából az átlag körüli. Ugyanakkor a különböző hangokból állók időtartama az átlagot nagyobb mértékben haladja meg (600 ms), mint amennyivel az azonos hangokból állók időtartama kisebb. A néma szünet is rendkívül hosszú a sorozatokban, és szintén több mint 600 ms-mal növekszik az ideje. Ebben az esetben a hezitálás is hosszabb volt. S bár ezek tendenciák, a statisztikai vizsgálatok nem mutattak szignifikáns eltérést sem az azonos hangokból állók és az átlagra kapott értékek között (párosított *t*-próba: $t(2) = -1,810,9$, $p = 0,212$), sem a különböző hangokból állók és az átlagértékek között (párosított *t*-próba: $t(2) = -2,796$, $p = 0,108$), sem a kétféle sorozat típusainak értékei között (párosított *t*-próba: $t(2) = -2,381$, $p = 0,140$). Mégis úgy tűnik, hogy az azonos hangokból álló hezitálássorozatok megformálására kevesebb időre van szükség, hiszen az artikulációs konfiguráció gyakorlatilag nem változik a hezitálás ismétlésével. A vele ejtett néma szünet rövidebb ideje miatt a sorozat időtartama is rövidül, szemben a különböző hangok realizációjából álló sorozatokkal. Ezekben nyilván az egyik hangból a másikba történő megvalósítás az artikulációs konfiguráció változtatását eredményezi, és ez több időt vesz igénybe. Ez és a hosszabb idejű néma szünetek pedig növelik a hezitálássorozat időtartamát.

5. ábra. A hezitálássorozatok temporális jellemzői (ms)

4. A hezitálássorozatok funkciói

A hezitálássorozatok a vizsgált korpuszban az a) nyelvi megformálással kapcsolatos gondokat, így a lexikai keresést vagy a nyelvi szerkezet kialakítását, b) a gondolat kialakításának nehézségét; c) a gondolat és a nyelvi tervezés együttesen megjelenő problémáját; d) hibákat és azok javítását, e) a gondolat, a nyelvi forma problémáját hibával együtt, f) valamint a szó átvevését, a megszólalás kezdetét jelezték. A következő példák az egyes funkciókat illusztrálják.

- a) *Hát a* □ (450 ms) *zilyen* □ (350 ms) *ő* (300 ms) *viccesebb* □ (480 ms) *ő* (315 ms) □ (3072 ms) és az ilyen humorosabb filmeket szeretek
- b) *Hát ő* (102 ms) □ (2019 ms) *akkor* □ (508 ms) *úh* (427 ms) □ (170 ms) *Mit mondjak még?*
- c) *Ő* (306 ms) □ (1130 ms) *hát a tanárok* □ (4050 ms) *ő* (287 ms) □ (675 ms) *hát ő* (310 ms) sok szal szerintem na több lesz a tanárok
- d) *akkor ő* (100ms) *inkább kiveszek ő* (134 ms) *elmegyek tékába, kiveszek videót*
- e) *Ő* (270ms) *Legtöbbbszöri amit ő* (220 ms) *nem tudom, hogy miről szól, nem láttam, azt leg a legtöbbször*
- f) *Ő* (332 ms) *ugye én* □ (145 ms) *ő* (290 ms) *falun lakom*

A funkciók megoszlását az 5. táblázatban összegeztük. Az eredmények szerint a diákoknak a legtöbb problémát a gondolat tervezése és a nyelvi tervezés okozta. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nemcsak az jelentett számukra problémát, hogy nem tudnak mit mondani az adott témáról, de az is, hogy a gondolat kialakítását követően a nyelvi átalakítás is zsákutcába jut, így nehezen fogalmazták meg gondolataikat. A sorozatok ezekhez képest ugyan lényegesen kisebb arányban, de a többi funkcióhoz képest gyakrabban azt jelzik, hogy a tanuló a beszédet elkezdik, vagyis mindenképpen meg szeretnének szólalni, de hirtelen pillanatnyi nehézségük támad, és/vagy a monitorműködések miatt újra át szeretnék gondolni a meghangsítani szánt gondolatot mielőtt kimondják. A sorozatok a hibázás vagy annak javításakor fordultak elő a legritkábban, valamint akkor, amikor a gondolat kialakítása és a nyelvi átalakítás egyidejűleg okozott gondot, és még hiba is csúszott a mondandóba. Az egyes funkciók tekintetében a különbségek statisztikailag igazolhatóak (egymintás *t*-próba: $t(5) = 3,083$, $p = 0,027$).

Az életkor arányában van némi módosulás, hiszen a legfiatalabbaknak a legtöbb problémát a gondolat létrehozása jelentette, majd ezt a nyelvi forma kialakítása követte. A 14 éveseknél is ez a sorrend, bár náluk a kétféle funkcióban nincs akkora eltérés, mint a 12 éveseknél. Az is jól látszódik viszont, hogy a 15 éves középiskolásoknál már szinte egyeznek az adatok a kétféle funkcióra, sőt a nyelvi tervezésre utalók aránya nő, csakúgy, mint a kettő együttes nehézségét jelző sorozatoké és a megszólalás kezdetéhez kötődőké. A 18 éveseknél már a nyelvi megfogalmazás nehézségét jelző sorozatok emelkednek ki, és növekedés látszódik a beszéd kezdséhez köthető sorozatok megjelenésében is. A statisztikai elemzések mindegyik esetben szignifikáns eltérést igazoltak.

5. táblázat. A kitöltött szünetek funkciói (%)

	Nyelvi	Gondolati	Nyelv + gond.	Hiba	Nyelv + gond. + hiba	Megszólalás
12 é	25,0	50,0	8,4	8,3	8,3	
14 é	27,2	36,4	9,1	9,1	9,1	9,1
15 é	30,6	33,3	11,1	5,6	8,3	11,1
18 é	38,3	29,8	6,4	6,4	2,1	17,0
Átlag	33,0	34,0	8,5	6,6	5,6	12,3

Elemztük, hogy mindezekkel hogyan függnek össze az időtartamok (6. táblázat). A leghosszabb időtartamúak a gondolat megtervezésének nehézséget jelző hezitálássorozatok, átlagosan 2507,3 ms. S bár a nyelvi megformálás nehézségével kapcsolatos sorozatok aránya szinte azonos volt a gondolat kialakítás problémájával összefüggéssel, ez az időtartamban nem mutatkozott, hiszen a nyelvi

átalakításhoz kapcsolható sorozatok átlagos ideje majdnem a fele volt, 1128,7 ms. A legrövidebbeknek a hiba jelzésével és javításával kapcsolatos hezitálássorozatok bizonyultak (797,3 ms), és aránylag rövid volt a megszólalás kezdetére utaló sorozatok időtartama is (993,7 ms). A gondolat megtervezésének és a nyelvi tervezésnek az együttes hibáját jelző sorozatok ideje hosszabb volt a csak nyelvi tervezési nehézséget mutatókhoz képest, és még hosszabb volt ennél az, ahol hiba is volt a közlésben. A statisztikai vizsgálatok ezúttal is megerősítették a különbségeket (egymintás *t*-próba: $t(5) = 5,653$, $p = 0,002$).

6. táblázat. A kitöltött szünetek funkciója és időtartama (ms)

	Nyelvi	Gondolati	Nyelv + gond.	Hiba	Nyelv + gond. + hiba	Megszólalás
12 é	878,0	4208,0	1301,0	421,0	3339,0	
14 é	1428,3	1360,0	1820,0	646,0	1484,0	825,0
15 é	119,5	3570,3	1560,8	1472,5	1698,7	863,5
18 é	1028,7	888,8	1156,0	649,7	479,0	1282,5
Átlag	1128,7	2507,3	1459,4	797,3	1750,2	993,7

Az eredmények tehát összességében azt mutatták, hogy a vizsgált tanulóknak a spontán beszédben a kialakítandó gondolat jelenti a legnehezebb feladatot, főleg a legfiatalabb általános iskolásoknál, a 12 éveseknél. A nyelvi megformálás is nehézkes, ez részben a gondolatszegénység miatt lép fel, részben a nyelvi, szókincsbeli nehézségek miatt, és életkor-specifikusan mutatkozik. Jól látszódik, hogy a 14 éveseknek több gondolatát nyelvi nehézségek kísérik a közlésben, de a középiskolás 15 éveseknél a gondolathányt jelzik főleg a sorozatok, míg a 18 éveseknél a megfogalmazással van inkább a baj.

5. Összefoglalás, következtetések

Dolgozatunk céljaként a spontán beszédben megjelenő hezitálássorozatok mennyiségi és minőségi vizsgálatát tűztük ki. Olyan megakadási jelenséget elemeztünk, amelyet eddig még nem vizsgáltak, és amelyek a felszínen a spontán beszéd folyamatosságát egymás után ejtve törik meg. A kiinduló definíciónk alapján olyan hangjelenséggel kísért megakadást neveztünk sorozatnak, amelyeket a beszélők egymás után, legfeljebb két tartalmas szó és néma szünet közbeiktatásával ejtenek ki. Az elemzések azt mutatták, hogy a kiinduló definíciónak megfelelő sorozatok mintázata ettől a feltevéstől nagy részben eltér. A sorozatokban ugyanis a legtöbbször (29,2%) a néma szünettel vagy anélkül ejtett hangjelenségek között egyetlen szó sem volt megtalálható, és elég gyakran (21,7) egyetlen funkciószó vagy töltelék szó szerepelt. A hangjelenségekkel kísért megakadások között mintegy 17,9%-ban egy tartalmas szó és egy funkciószó ejtődött ki, 16%-ban pedig egyetlen tartalmas szó. Az eredeti definíciónkban – ami az elemzés alapját képezte – a kritériumként szereplő két tartalmas szó csak az esetek 7,6%-ában fordult elő. Pontosan ugyanekkora arányúak voltak azok az esetek, amikor két funkciószó fordult elő a sorozatban a tartalmilag összefüggő kontextusban. A kutatási célként megfogalmazott hezitálássorozat tehát az adott tanulók körében főképpen olyan egymás után kiejtett hangjelenségekkel kísért megakadás, amikor az adott kontextusban nem vagy egyetlen funkciószó vagy töltelék szó hangzik el, és kisebb részben olyan sorozatok, amelyekben csak egy tartalmas szó és/vagy egy tartalmas szó és egy funkciószó jelenik meg. Ez kapcsolatba hozható a sorozatok kialakulásával is. Már a mondanivaló megtervezésekor felléphet a bizonytalanság, ami gátol(hat)ja őket nemcsak a nyelvi tervezésben, de az újratervezéssel létrehozandó gondolat nyelvi megformálásában is. Így az elsőként megjelenő hezitálás indukálhat egy következőt. Ezt bizonyíthatja az, hogy a diskurzuskezdő *hát* előtt vagy után, vagy kötőszók környezetében jelenik meg a hezitálás. Például: *És □ ő hát ő tévében inkább a vigjátéket.* A sikertelenségtől való félelem olyan sorozatokat is eredményez, amelyek a szorongás jeleként értelmezhetők: *Meg □ ő hú ő szerintem □ hát a környezete.*

Mindez összefügg a kiinduló hipotézisünkkel, illetve a funkcióra vonatkozó kutatási kérdésünkkel. Az eredmények szerint a gondolati tervezés és a nyelvi tervezés diszharmoniait jelző hezitálássorozatok aránya volt a legtöbb, és ugyan azonos ez az arány, de időtartamukat tekintve jelentős volt a különbség közöttük, mert a gondolathoz kapcsolódó hezitálássorozatok hosszabban valósultak meg. A gyakorisági sorrendben a harmadik volt a beszéd megkezdését kezdő hezitálássorozatok aránya. A vizsgálatban részt vevő tanulóknak tehát a legnagyobb problémát a mit és hogyan jelent, vagyis az, hogy az adott szituációban rendkívül nehezen tudják gondolataikat rendezni és megtervezni a közlendőt. Ha pedig, úgy tűnik, hogy kialakították a mondandót, és tudják, mit szeretnének meghangosítani, akkor egy újabb ellenőrzésre, megerősítésre is szükség van, hogy ténylegesen elkezdjék a mondanivalót. Ugyanakkor a nyelvi tervezés sem problémamentes számukra. A kétféle tervezési műveletben követhetők az életkori jellegzetességek. A gondolathiany vagy a hosszas tervezés után kialakított gondolat a legfiatalabbak sajátja, az életkori kognitív fejlődésből várható gondolatbővülés az idősebbekre jellemző, de még a 18 éveseknél is közel 30%-os a gondolat megtervezésével kapcsolatos nehézség. A nyelvi átalakítás nehézsége minden korcsoportban követhető, de a legidősebbeknél, a gondolat kialakítási problémával ellentétben nő az aránya. Mindez arra enged következtetni, hogy a kognitív fejlődés és a bővülő tapasztalatukat nem követi a nyelvi fejlettségi szintjük, és így a nyelvi nehézség miatt nem tudják kifejezni pontosan a mondandójukat. Ez vélhetően a mentális lexikon nagyságát, de elérési problémákat is egyaránt jelent. Úgy tűnik, a 15 évesek fordulópontot jelentenek, hiszen náluk a tervezéshez kapcsolható sorozatok aránya nagyon hasonló volt. Vagyis a gondolat tervezése és a nyelvi forma kialakítása náluk megközelítőleg azonos mértékben okoz gondot. Ezzel lehet kapcsolatban a gyakoriságra vonatkozó adatuk is. A vizsgált korpuszban a hezitálássorozatok gyakorisága az életkor arányában változott. Minél idősebbek voltak a tanulók, beszédükben nemcsak annál gyakoribbak voltak a hezitálássorozatok, de az egy perc alatt ejtett sorozatok száma is az életkorral arányosan nőtt. A középiskolások körében a gyerekek jóval nagyobb hányadának a beszédét is jellemezték.

A sorozatok formai elemzése azt mutatta, hogy életkortól függetlenül a rövid, kételemű, azonos hangokból felépülő sorozat típusa a domináns. A sorozatok zöme az *ő*-szerű hangban realizálódik, a hangkapcsolatokban megvalósulók ritkábbak. A különböző elemekből felépülőkben is a svá a meghatározó, de ez kombinálódik a bilabiális *m* hanggal. Vagyis a diákok e sorozatokban inkább az erőfeszítés nélküli formákat használják, amelyeknek a kiejtése egyszerűbb, és néha észrevétlenné tűnik a szóhoz történő tapadás miatt.

A temporális elemzések azt mutatták, hogy a gondolat kialakítását jelző sorozatok a leghosszabbak, legrövidebbek az artikuláció megkezdését, a beszéd kezdetét jelzők, és viszonylag rövidek a hiba jelzéséhez kapcsolhatók is. Ennek oka az lehet, hogy a beszédben működnek az önellenőrző mechanizmusok egyfelől, másfelől arra is rávilágítanak, hogy a hezitálássorozat és a sokszor vele ejtett hosszú néma szünet időnyerési stratégiaként szolgál a tinédzserek beszédtervezési műveleteiben.

Kérdés, hogy vajon a hezitálássorozatok miként vannak jelen a gyerekek és a felnőttek beszédében. Kérdés az is, hogy vajon egy másfajta kommunikációs szituációban, például a feleletek elmondásakor miként jelennének meg ezek a sorozatok a tanulók produkcióiban. Az eredmények pedagógiai szempontból is hangsúlyozandók, hiszen mindenképpen rávilágítanak a tinédzserek lexikai hiányosságaira és ebből következően arra, hogy a szókincsbővítés mellett szükség lenne a szóbeli közlésformák trvszerű, tudatos gyakoroltatására az oktatásban. Ennek színtere azonban nem feltétlenül a magyar vagy az osztályfőnöki óra, és így nem csupán a magyartanárról vagy az osztályfőnök feladata. A szaktanárnak is szívügyének kellene tekinteni a szóbeli megnyilatkozásokat, és a jelenleg nagyon gyakori írásbeli számonkérési formák mellett ezt az utat is többször lenne célszerű jární.

SZAKIRODALOM

- Corley, Martin – Stewart, Oliver W. 2008. Hesitation disfluences in spontaneous speech: The meaning of *um*. *Language and Linguistics Compass* 264: 598–602.
- Dell, Gary 1986. A preading activation theory of retrieval in sentence production. *Psychological Review* 93: 283–321.
- Duez, Danielle 1993. Acoustic correlates of subjective pauses. *Journal of psycholinguistics* 22: 21–39.

- Duez, Danielle 2001. *Acoustico-phonetic characteristics of filled pauses in spontaneous French speech: preliminary results*. DISS'01.41-44. http://www.isca-speech.org/archive_open/archive_papers/diss_01/diss_01_041.pdf.
- Duez, Danielle 1982. Silent and non silent pauses in three speech styles. *Language and speech* 25: 11–25.
- Finlayson Ian R.–Corly Martin 2012. Disfluency in dialogue: An intentional signal from the speaker? *Psychonomic Bulletin & Review* 19: 921–8.
- Gósy Mária 2000. A beszédszünetek kettős funkciója. *Beszédkutatás*, 1–14.
- Gósy Mária–Bóna Judit–Beke András–Horváth Viktória 2013. A kitöltött szünet fonetikai sajátosságai az életkor függvényében. *Beszédkutatás*, 121–43.
- Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a beszédprodukciónak tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 124: 192–204.
- Gósy Mária 2006. A semleges magánhangzó nyelvi funkciói. *Beszédkutatás*, 8–22.
- Gósy Mária 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127: 257–77.
- Gósy Mária 2012. Sorozatmegakadások mintázata a spontán beszédben. *Beszédkutatás*, 107–31.
- Horváth Viktória 2009. *Funkció és kivitelezés a megakadásjelenségekben*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.
- Horváth Viktória 2010. Filled pauses in Hungarian: their phonetic form and functions. *Acta Linguistica Hungarica* 57/2–3: 288–306.
- Horváth Viktória 2006. A spontán beszéd és a beszédfeldolgozás összefüggései gyermekeknél. *Beszédkutatás*, 134–46.
- Laczkó, Mária 1991. Interrelation of articulation rate and pauses in childrens' speech. *Temporal Factors in Speech*, 139–51.
- Laczkó Mária 2010. Megakadások a spontán és a szóközi beszédben. *Beszédkutatás*, 184–98.
- Laczkó Mária 2013. A kitöltött szünet formái és funkciói tizenévesek spontán beszédében. *Magyar Nyelvőr* 137/2: 192–208.
- Laczkó, Mária 2014. Why do teenagers create hesitation phenomena in their mother tongue and in their foreign language? az *International Journal of Assessment and Evaluation* című folyóiratban. Volume 20. Issue 2. 63–74.
- Laver, John 1995. *Principles of Phonetics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Local, John 2004. Getting back to prior talk: and-uh(m) as a back-connecting device. In: Couper-Kuhlen, Elizabeth–Ford, Cecilia E. (eds.): *Sound production in interaction*. John Benjamins, Amsterdam, 377–400.
- Maclay, Howard–Osgood, Charles E. 1959. Hesitation phenomena in spontaneous English speech. *Word* 15: 19–44.
- Menyhárt Krisztina 2003. A spontán beszéd megakadásjelenségei az életkor függvényében. In: Hunyadi László (szerk.): *Kísérleti fonetika – laboratóriumi fonológia a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 125–38.
- Levelt, Willem J. M. 1993. Accessing words in speech production. Stages, processes and representations. In: Levelt, W. J. M. (ed): *Lexical Access in Speech Production*. Blackwell. Cambridge: Massachusett. 1–22.
- Levelt, Willem J. M. 1989. *Speaking. From Intention to Articulation*. A Bradford Book. Cambridge, Mass.
- Misonoa, Yasuko–Kiritani, Shigeru 1990. The distribution pattern of pauses in lecture style speech. *Logopedics and Phoniatrics* 2: 110–3.
- Neuberger Tilda 2013. *Életkor-specifikus sajátosságok az anyanyelv fejlődésében*. PhD-disszertáció. ELTE, Budapest.
- Roberts, Patricia M.–Meltzer, Ann–Wilding, Joanne 2009. Disfluencies in non-stuttering adults across sample lengths and topics. *Journal of Communication Disorders* 42: 414–27.
- Shriberg, Elisabeth 2001. To `error1 is human ecology and acoustic of speech disfluencies. *Journal of the International Phonetic Association* 31: 153–169.
- Vasilescu, Ioana–Adda Docker, Martine – Nemeto, R. 2007. Acoustic and prosodic Characteristic of vocalic hesitations across languages. *Scientific Report*, 2007.
- Watanabe, Michiko–Hirose Keikichi–Den, Yasuharu–Minematsu, Nobuaki 2008. Filled pauses as cues to the complexity of upcoming phrases for native and nonnative listeners. *Speech Communication* 50: 81–94.

Laczkó Mária

egyetemi docens

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar
Gyógypedagógiai Intézet

SUMMARY

Laczkó, Mária

Serial hesitations in spontaneous speech: their frequency, form, and function

It is often found in spontaneous speech that difficulties arising during the speech planning process result in a series of adjacent hesitations, rather than an isolated instance of hesitation, representing the speaker's uncertainty of what to say next. In the present paper the term *serial hesitation* will be used for disfluency phenomena involving several portions of contentless vocalisation, either accompanied by silent pauses or not, that include at most two words sandwiched between adjacent hesitations in a coherent context. Our aim is a quantitative and qualitative investigation of instances of this phenomenon, involving questions pertaining to their frequency of occurrence, pattern of occurrence, reasons of emergence and functions. The questions are answered in terms of an instrumental phonetic analysis; the material is provided by recorded spontaneous speech samples of primary and secondary school pupils.

The results show that serial hesitations are rather frequent and are often due to a combination of several reasons. In the case of primary school pupils, they tend to be based on lack of things to say or lengthy periods of speech planning; but difficulties in formulating their ideas may lead to serial hesitations even in the case of our oldest subjects. Problems of linguistic transformation can also arise in all age groups; but in the case of the oldest secondary school students, they account for far more serial hesitations than in other age groups. Formally, serial hesitations tend to be fairly similar across age groups.

Keywords: hesitation, disfluency caused by speaker's uncertainty, serial hesitations, types of serial hesitations, duration of serial hesitations

Újabb kutatások az értelmezőről¹**1. Bevezetés**

A Károly Sándor (1958) által feltett kérdések egy része ma is aktuális erővel bír, és az elmúlt fél évszázad során sem sikerült teljes mértékben megválaszolni őket. Jelző-e az értelmező? Alárendeléseként vagy mellérendeléseként elemezzük az értelmezős szerkezetet? Mi a különbség az értelmező hazai és külföldi felfogása között? Állhat-e elől az értelmező?

A leíró nyelvtanokban (Tompá [szerk.] 1962, Rácz [szerk.] 1968, A. Jászó [szerk.] 1991, Keszler [szerk.] 2000, Keszler–Lengyel 2002) a magyar értelmezőről összegyűjtött állítások többsége módosításra, illetve kiegészítésre szorul. Az értelmezőt a magyar szakirodalomban hagyományosan a jelzők közé sorolják, ezzel azt sugallva, hogy ez a konstrukció is alárendelő szerkezet, noha vannak ettől eltérő vélemények is. Egyesek szerint az értelmezett szó és az értelmező között mellérendelő viszony van (Szabó 1955; Antal 1964, 1977; Jakab 1977), továbbá van olyan felfogás, amely szerint a két elem átmeneti szerkezetet alkot (Balogh 1999), illetve a két tag között értelmező/azonosító viszony van (Dér 2001, Balogh 2004). Balogh (2003) jut el a legmesszebbre, amikor a hagyományos felfogással szembehelyezkedve elveti azt az álláspontot, amely szerint az értelmezős szerkezet a jelzők közé tartozik.

¹ Jelen kutatási eredmények megjelenését az „Átfogó magyar nyelvtan” című, 100804 azonosítószámú OTKA-projekt támogatja.